

Arthur Koestler 100

Jelen számunkban az Arthur Koestler születésének századik évfordulója alkalmából rendezett kétnapos konferencián elhangzott üdvözlőbeszédeket és az előadások szerkesztett anyagait, illetve a kapcsolódó írásokat tesszük közzé.

Konferenciánk megrendezésének gondolata az Ausztráliában élő Koestler-kutatótól, **Hidegkúti Bélától** származik. Az ötletet örömmel fogadtuk, és a **Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Filozófia és Tudománytörténet Tanszéke**, a **Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság**, valamint a **Bibó István Közéleti Társaság** képviselői nagy lendülettel láttak hozzá a **Koestler születése 100. évfordulója** alkalmából rendezendő konferencia megszervezésének.

A megfelelő időpont és az ideális helyszín kiválasztása nem okozott gondot. Sokat vitáztunk azon, kiket kérjünk fel előadónak, mert bár ajánlkozó akadt bőven, a szervezőbizottság ragaszkodott ahhoz, hogy csak azok jelentkezését fogadjuk el, akiknek - véleményünk szerint - valóban van figyelemre méltó mondanivalójuk Koestlerről.

Felmerült a kérdés, hogyan lehet kevés pénzből sikeres konferenciát szervezni. A felkért előadók - köztük a külföldiek is - magától értetődőnek tartották, hogy nem számíthatnak honoráriumra, csak köszönőszavakra.

Polanyiana 2005 no.1-2.

*Konferenciánk fővédnöke, **Göncz Árpád**, a Magyar Köztársaság volt elnöke, írásban küldte el üdvözlését:*

„Kedves Barátaim,
a Koestler-konferencia minden résztvevője!

Őszintén sajnálom, hogy nem lehetek jelen a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Filozófia és Tudománytörténet Tanszék, a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság és a Bibó István Közéleti Társaság közösen rendezett Koestler-konferenciáján.

Arthur Koestler születésének 100. évfordulója alkalmával - ezen az ünnepélyes megemlékezésen - mit is ajánlhatnék figyelmetekbe, mint azt, amit el lehetett és el kell tanulni Koestlertől. Álmodjatok nagyot és merészet, lelkesedjetek új, számotokra fontos dolgokért, de azután ébredjete fel időben, és nézzetek józanul szembe a valósággal. Ne tűrjétek meg az önkényt, küzdjete a benneteket jogaitoktól megfosztani akarók ellen.

Ne hazudjatok másoknak, és ne hazudjatok önmagatoknak. De ha mégis időnként bűnbe esnétek, minden erőttökkel leplezzétek le a mások és a magatok hazugságát.

S végül szívleljétek meg, amit Koestler *A mint éjjeli tolvaj* című könyvét indító mottójában írt:

*Lerázzuk magunkról
a ránk avasodott régi életet
és előlről kezdjük,
nem akarunk megjavulni,
nem akarunk megváltozni,
előlről akarjuk kezdeni.*

Szívemből kívánok jó munkát és sikeres konferenciát!"

Göncz Árpád

a Magyar Köztársaság volt elnöke,
a Bibó István Közéleti Társaság elnöke

Budapest, 2005. szeptember 5.

Bozóki András megnyitóbeszéde

Tisztelt egybegyűltek, hölgyeim és uraim, kedves barátaim!

Ha nem miniszterként, hanem kutatóként lennék jelen, akkor bizonyára zavarna az, hogy egy miniszter beszél most itt. Kérem, hogy ezt nézzék el nekem.

Örülök, hogy Koestler Arthur életéről, munkásságáról pár szót szólhatok ebben a körben.

Talán tudják, hogy létezik az úgynevezett Nagy Könyv-program. A programban a magyar olvasók arról szavaznak, hogy számukra melyik magyar, illetve melyik külföldi szerző műve tartható Nagy Könyvnek. Engem is megkértek, hogy soroljak fel magyar, illetve külföldi írók műveiből tizenkettőt, amelyek számomra a legfontosabbak. Beírtam a magyar szerzők közé Koestler Arthurt.

S akkor figyelmeztetett a szervező, hogy ez nem lesz jó, merthogy Koestler nem magyar, hanem külföldi szerző, s legyenek szíves azok között tüntessem fel a nevét.

No, gondoltam, ha a Nagy Könyv-mozgalom szervezője Koestlert nem tartja magyar szerzőnek, akkor itt valami súlyos probléma lehet a szerző ismeretével és megítélésével kapcsolatban.

Koestler életműve arról tanúskodik, hogy ő nem tudott és nem is akart eltekinteni attól, hogy az emigrációban is része maradjon annak a hazának, ahol a XX. században nemigen lehetett szabadon élni. Ő a szívében hordta a hazáját.

A XX. századi magyar emigránsok több hullámban hagyták el Magyarországot. Különböző országokba mentek, és az egyéni életutak során az az életérzés kerítette hatalmába őket, hogy sem otthon maradni, sem pedig az otthontól elszakadni nem lehet.

Egy volt tanítványomnak írta Vezér Erzsébet, akit fiatal kutatóként én is jól ismertem, hogy amikor ő élete végén meglátogatta Polányit Oxfordban, vendéglátójának már nehezebbre esett a folyamatos magyar beszéd. Amikor Polányi távozáskor kikísérte Vezér Erzsébetet, egyszer csak Ady-verseket kezdett szavalni, mégpedig hibátlanul.

Koestler és Polányi nemcsak a hontalanság érzését cipelték magukkal, hanem azt az igazi hazát is, amelyet nem lehetett otthon hagyni.

Az ő életükben Ady költészete volt az igazi haza, nem pedig az a hely, ahol nem hagyták őket élni. Ezért kellett hogy elinduljon az a bizonyos nyílvevő a végtelenbe. A politikai szabadság hiányának és a szellemi munka visszaszerzett szabadságának ez a kettős tapasztalata határozta meg Koestler életét és baloldaliságát.

Tudjuk, hogy Koestler élete során eljutott a kommunizmus igenlésétől a totalitárius rendszerek kritikájáig. A többszörösen börtönviselt Koestler számára a raboskodás írói élményanyaggá lett. Koestler azáltal válhatott szabaddá, hogy azokat az élményeket, amelyeket a börtönben írt meg, amikor siralomházban volt Spanyolországban, át tudta adni, meg tudta őrizni számunkra.

Ő volt talán az első, aki a nyugati olvasónak meg tudta mutatni, hogy van egy olyan hely, ahol az orwelli negatív utópia nem az írói fantázia szüleménye, hanem valóság. Életrajzi okoknál fogva a totalitárius hatalom krónikásaként bizonyos fokig autentikusabb tanú volt, mint Orwell. Ráadásul a *Sötétség délben* időben is megelőzte az *1984-t*. Maga Orwell jelezte a sajátosan kontinentális ihletettségu politikai irodalom meghonosulását a XX. századi Angliában, és egy 1944-ben írott cikkében azt állapította meg, hogy Koestler valami olyasmit tud elmondani a szabadságról és annak hiányáról, a szenvedésről és a megaláztatásról, amit csak az képes elmondani, aki átélte azt, aki tisztában volt azzal, mit jelent nem szabadnak lenni. Ugyancsak Orwell hivatkozott Koestlerre mint szellemi társára, bizonyos fokig elődjére. Koestler esetében az író és a filozófus számára a fogság kísérleti terepnek bizonyult az elemzéshez és a kritikákhoz. Így születtek a *Láthatatlan írások*. Életműve, műfaji sokfélesége miatt és a megközelítésmód spekulatív-filozófiai mélységénél fogva is gazdagabb képet tár elénk, mintha holmi börtönfeljegyzéseket olvasnánk. Az irracionalitás rémuralmára, a „sötétség”-re „délben”-nel, a higgadt ész elemzésével válaszolt. Mind prózájában, mind drámáiban, mind pedig tudományos írásaiban visszatér a politikai cselekvés ismeretelméleti és erkölcsfilozófiai gyökereire az elemzésben. Ennek köszönhető, hogy művei kilépnek a szigorú értelemben vett politikai-történelmi elemzés műfaji keretei közül, és eleve a természet elemzését célozzák meg. Ez a fajta intellektuális tartás nem mondott ellent Koestler politikai elköteleződésének, mert a felvilágosodás intellektuális hagyományaiból magáévá tudta tenni a kritikai látásmódot. Rávilágított a totalitárius politikai hatalom rendszerfeletti - történelemfeletti természetére, arra, hogy annak konkrét történelmi megnyilvánulásai, mint az emberi természet produktumai, adott esetben bármikor, bárhol kibontakozhatnak.

Koestler tanításait, üzeneteit, gondolatait ez a konferencia hivatott tárgyalni, elemezni, több oldalról megvilágítani.

Számomra nem hivatali kötelesség, hanem személyes és kutatói öröm, hogy az itthon kevésbé ismert író, de remélem, máától a nagyközönség számára Magyarországon is a kánon részévé váló Koestler Arthur munkásságát bemutató konferenciát itt és most megnyithatom.

Kívánok Önöknek sok sikert a kétnapos konferenciához.

A konferencia megnyitójának keretében, **Gábor Éva** felkérésére **Bozóki András kulturális miniszter Pro Cultura Hungarica** elismerésben részesítette az Ausztráliában élő **HIDEGKÚTI BÉLÁT**:

A **Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság** 15 évvel ezelőtt jött létre. Azóta azon dolgozik, hogy névadója hagyatékát, amelynek része **Koestler Arthur** és **Polányi Mihály** kapcsolata, együttműködése, barátsága, ápolja, gondozza és közismertté tegye. Hidegkúti Béla másfél évtizede Ausztráliából küldi Koestlerről szóló tanulmányait, a hazai kutatást segítő dokumentumait. Hálánkat és köszönetünket szeretném kifejezni azzal, hogy munkája elismerésül átadom a **Pro Cultura Hungarica oklevelet és medált**.

Előszó

A konferencia előadásainak rövid ismertetése:

A Párizsban élő Fejtő Ferenc örömmel fogadta, hogy, számítunk közreműködésére. *Találkozásaim Koestlerrel* című írásában - amit betegsége miatt más olvasott fel - felidézte személyes emlékeit. A Londonban élő Sárközi Mátyás *Koestler Arthur angliai magyar barátai* címmel tartott előadása jórészt eddig a nyilvánosság előtt ismeretlen tényeket tartalmazott. Az Ausztráliában élő Hidegkúti Béla előadása *Koestler önzetlensége és egy kis irodalomtörténet* címet viselte. Hidegkúti Béla megnyerte Péter Colemant, a *The Liberal Conspiracy. The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe* című könyv szerzőjét, hogy írjon tanulmányt a *POLANYIANA* számára, amelyben részletesen beszámol Arthur Koestlernek a Polányi Mihállyal közösen alapított The Congress for Cultural Freedomban végzett szervezőmunkájáról.

Örömmel vettük Striker Sándor csatlakozását a konferenciához. *Eva Striker-Zeisel és Arthur Koestler - Hetven év barátság* című tanulmányában nagynénje és az író mindeddig kiadatlan levelezése alapján követi nyomon e barátság nyilvánosság előtt nem ismert részleteit.

Márton László Koestler metafizikájáról értekezett. Megtudtuk, hogy rövidesen befejezi Koestler életrajzát, amely *Koestler a lázadó* címmel a közeljövőben jelenik meg. A konferencia hallgatósága elsőként nyert betekintést a készülő műbe. Gábor Éva Striker/Zeisel Éva első férjének, a lengyelországi származású, osztrák állampolgárságú fizikusnak, Alexander Weissberg Cybulskinak kálváriáját írta meg. *Arthur Koestler: Alex Weissberg és egy könyv* című tanulmányában. Weissberg éveket töltött a KGB isten háta mögötti légereiben, majd a Molotov-Ribbentrop-paktumot követően a szovjetek átadták a Gestapónak, és további öt évet raboskodott még német börtönökben. Koestler később rávette Weissberget, írja meg börtön emlékeit. Koestler, aki maga is megjárta a spanyol, a francia és az angol börtönöket, előszót írt Weissberg könyvéhez. Ebben drámai színekkel ecsetelte, melyek azok a fizikai, pszichikai, jellembeli és erkölcsi tulajdonságok, amelyek segítették Weissberget túlélni a szörnyű évek megpróbáltatásait.

Makovecz Benjáminról tudvalevő, hogy az elmúlt másfél évtizedben majd húsz Koestler-művet ültetett át magyar nyelvre. Amikor még csak a *Sötétség délbent* és a *Tizenharmadik törzset* olvasta, nem látott „nagy fantáziát” a szerzőben. Viszont amikor kezébe került az *Alvajárók*, már odaadó híve lett Koestler-

nek. Makovecz Benjámín a konferencián az *ESP - Egy érzékfeletti tapasztalat margójára* címmel tartott előadásában arról beszélt, mit ért Koestler érzékfeletti világon.

Palló Gábor *Arthur Koestler, a paratudományfilozófus* című írásában kifejti, hogy Koestler évtizedeken át igen következetesen képviselt egy olyan elvi álláspontot, amely támogatta az úgynevezett paratudományok kifejlesztésére irányuló törekvéseket. Koestler kérdése: „miért ne létezhetne olyan szegmense a természetnek, melyet eddig nem észleltünk, és amely szintén oksági szabályszerűségeket mutat?” A paratudományok elvi megalapozásának szándéka Koestler egész gondolkodásának egyik központi eleme volt.

Koestler tudománykritikai szemléletét elemzi Békés Vera a *„yámikor a XVII. század elején Isten matematikus lett”* című előadása is. A címbeli kifejezés foglalja össze legalábbább az azt a fordulatot, amely nem csak a modern természettudományok kialakulását jelentette, de egyben olyan morális problémák keletkezését is (például „pontosan mikor lesz a sebészkeszből hentesbárd?”), amellyel a modern emberiség mindmáig nem volt képes megbirkózni.

Ungvári Tamás *Koestler és a „zsidókérdés”* című írását - távollétében - más olvasta fél. A tanulmány Koestlert, a huszadik század enigmatikus és nehezen beazonosítható gondolkodóját, alakváltó személyiségének legfontosabb vonásain keresztül elemzi. Koestler saját bevallása szerint bécsi egyetemi éveiben fedezte fel zsidóságát, és csatlakozott a cionista mozgalomhoz. Palesztinában készült riportjai elevenen tükrözték a születő Izrael ellentmondásait. Amikor Izrael valóság lett, úgy érezte, szabadon választhatja meg identitását. Koestler végül Európát választotta.

Tamás Gáspár Miklós: *Koestler, a kommunista* című előadása Koestlernek a németországi kommunista mozgalmi korszakából emel ki és elemez néhány jellemző vonást, amely általában jellemző az 1920-30-as évek kommunista értelmiségének egy bizonyos típusára, jóllehet nem mindegyikre. Koestler és sok-sok nemzedéktársa számára a kommunizmus az újdonság és a modernség szinonimája volt. Fontos alaposabb elemzésnek alávetni a jelenséget, mert ez a típus átöröklődött, Kelet-Európában más változatban találkozunk vele.

Fehér Márta *A Sötétség délben és a jogi-logikai inverzió problémája* című előadásában bemutatta, hogy a totalitárius terror hatására episztemológiai inverzió következett be, a társadalom tagjainak kognitív képességeit és a megismerést kísérő intellektuális érzelmeket az igazság helyett a hamisság és a hazugság szolgálatába állították.

Az előadó az „episztemológiai inverzió” kifejezést Polányi Mihály a *Személyes tudásban* leírt és elemzett úgynevezett morális inverzió mintájára vezeti be, és annak velejárójaként ábrázolja. Összehasonlítást tesz a demokratikus és a diktatórikus jogelv között. Míg a demokratikus jogban a jogszolgáltatás alapelve az, hogy ha egy személy bizonyítottan elkövetett bizonyos bűncselekményeket, akkor jogi és morális értelemben is bűnös, addig a diktatórikus jogelv szerint a vádlottról az inverz morál alapján kimondják, hogy bűnös, s azután bizonyítva látják, hogy elkövette, elkövethette, vagy el kellett követnie a bűncselekményt.

Oberfrank Ferenc a kutatóorvos pozíciójából vizsgálta meg Koestler fejlődéstani, biológiai felfogását. Leszögezte, Koestler felismerte, hogy az evolúció eredményeként az embernek szörnyű tulajdonságai jelentek meg.

Koestler, akinek írásait a tudományos világ részéről is meglehetősen figyelem kísérte, hatást akart gyakorolni kora tudományára, átfogóan kívánta értékelni, megítélni és kijelölni jövőbeni útját. Ezt támasztja alá Koestlemek a tekintélyes *Nature* 1965. december 11-i számában megjelent *Biological and mentái Evolution. An Exercise in analogy* című dolgozata. (Koestlemek ezt az írását Bánki Dezső magyar fordításában *Analógiák a biológiai és a mentális evolúció között* címmel közöljük.)

Bárkán György az *Ebrenjárók, alvajárók* című előadásában a pszichológus szemével tekintette át Koestler tudománnyal foglalkozó műveit. Párhuzamot vont Polányi és Koestler munkássága között, megállapítva, hogy gyümölcsöző kapcsolatukat az jellemezte, hogy pályafutásuk egészének ívében, minden egyes alkotói szakaszban kulcsfogalmaik reflektáltak egymás mondanivalójára.

Szívós Mihály *Koestler Arthur írói és gondolkodói pályája 1933-tól 1945-ig* című előadásában rámutatott, hogy a vizsgált időszakban Koestler szellemi világában az irodalmi, politikai és tudományos hatások, felismerések és művek elválaszthatatlanul összefonódtak egymással. Koestler és Polányi együttműködésének az adott szilárd alapot, hogy Polányi a 30-as évek végétől egyre inkább a társadalomtudományok és a filozófia felé fordult, s ebben segítségére voltak Koestler politikai tapasztalatai. Ugyanakkor Koestlert ez idő tájt kezdték intenzíven foglalkoztatni a természettudományok, e téren viszont ő tanulhatott Polányitól.

Szívós részletesen tárgyalja Koestler 30-as évek eleji budapesti tartózkodását is, amely a József Attilához és Németh Andorhoz fűződő kapcsolat jegyében alakult. Koestler életében ez volt az az időszak, amikor a legközvetlenebb módon sikerült megmártóznia a budapesti szellemi életben.

Kende Péter (Párizs) nehéz és hálátlan feladatot vitt sikerre, amikor irányította és kézben tartotta az elhangzott előadásokra reflektáló, az előadókkal vitázó hozzá-

szólásokat, és megvonta a konferencia végső mérlegét. A vita anyagát megszerkesztett formában közöljük. (Teljes terjedelemben a *POLANYIANA* elektronikus változatában, a Polányi társaság honlapján lesz olvasható.)

A konferencián elhangzott előadásokat további írások egészítik ki.

analógiák a biológiai és a mentális evolúció között címmel, Bánki Dezső magyar fordításában közöljük Koestlernek a *Nature* 1968. december 11-i számában megjelent tanulmányát.

Ezt követi Koestlernek Alex Weissberg Cybulsky *Conspiracy of Silence - A hallgatás összeesküvése* című könyve elé írt *Előszava*.

Péter Coleman: *Arthur Koestler and the Congress for Cultural Freedom* című tanulmányát folyóiratunk számára készítette. Eredeti angol nyelven adjuk közre.

Befejezésül három nemrég megjelent könyv recenzióját közöljük.

A Polányi-kutatók évek óta várták William T. Scott, Polányi Mihály amerikai monográfusa roppant alapos, minden fontos részletre kiterjedő könyvének megjelenését. William T. Scott nagyszabású opusát már nem tudta befejezni. Halálát követően több kísérlet is történt a kéziratban maradt monográfia kiadására. Terjedelmi okokból azonban (a kézirat meghaladja az 1000 oldalt) az elmúlt év végéig nem sikerült olyan kiadót találni, aki vállalta volna az eredeti kézirat szövegének közreadását. Végül is kompromisszum született. Az Oxford University Press megbízta Martin X. Moleski, S.-J.-t, az ismert Polányi-kutatót, hogy W. T. Scott szövegének felhasználásával készítse el az erősen megrövidített Polányi-életrajzot. A *Michael Polanyi: Scientist and Philosopher* című kötet 2005-ben jelent meg. A recenziót Füstöss László fizikus írta, aki alaposan elmélyedt W. T. Scott eredeti szövegében.

Szapor Judit, Kanadában élő magyar szociológus évekkal ezelőtt határozta el, hogy könyvet ír a Polányi család három nőtagjáról. A sort a színes egyéniségű, irodalmi érdeklődésű Cecil mama nyitja meg, aki kiemelkedő képességű gyermekeket adott a világnak. Őt követi legidősebb gyermeke, Laura, aki nemcsak mint történész volt jelentős, de mentora és védangyala volt a családnak. S végül a sort a nem mindennapi tehetséggel megáldott világhírű formatervező, a most százéves Striker/Zeisel Éva zárja, aki mint alkotó művész írta be nevét a család történetébe. A *The Hungarian Pocahontas. The Life and Times of Laura Polanyi Striker (1882-1959)* című könyvről Litván György történész írt recenziót, aki személyesen is jól ismerte illetve ismeri a család tagjait.

A harmadik recenzió hazai szerző, Szívós Mihály *A személyes és a hallgatólagos tudás elmélete* című könyvéről készült, amely a Tankönyvkiadónál jelent

meg 2005-ben. A recenzens, Lehmann Miklós filozófus, annak az örömének ad kifejezést, hogy Polányi *Személyes tudás című* munkája kezdi elfoglalni helyét a társadalomtudományok mai rendszerében.

Meg kell még említenünk, hogy a konferencia hang- és képanyagát Philip János fotós készítette. Neki köszönhető, hogy a *POLANYIANA* számára szöveg-hűen tudtuk rekonstruálni a konferencián elhangzottakat.

A konferenciához kapcsolódó további események:

Konferenciánk első napján került sor az ünnepi fogadásra, amelyet Veress József a BMGTE dékánja adott az előadók és a vendégek tiszteletére. Üdvözlő-beszédében kiemelte, hogy van mit tanulni Koestlertől. Javunkra válik, ha végig-gondoljuk, hogyan válaszolt Koestler a kor kihívásaira.

A konferenciához szervesen kapcsolódott a BME - OMIKK Könyvtár aulájában megrendezett Koestler-kiállítás, amelyet Fonyó Istvánné főigazgató nyitott meg, méltatva Arthur Koestler jelentőségét.

A konferencia szervezői és vendégei szeptember 5-én megkoszorúzták Arthur Koestler VI. kerület, Szív utca 16. számú szülőháza falán elhelyezett emléktáblát.

Az Előszó írója itt mond köszönetet mindazoknak, akik anyagilag támogatták a konferencia megrendezését, így a Magyar Szabadalmi Hivatalnak, a Kutatás-fejlesztési Pályázati és Kutatáshasznosítási Irodának, a Magyar Filozófiai Társaságnak, a Magyar Tudományos Akadémia Filozófia és Történettudományok Osztályának, a konferenciát velünk közösen megrendező Bibó István Közéleti Társaságnak és mindazoknak, akik adományaikkal segítették a konferencia sikeres megrendezését.

Gábor Éva

a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság elnöke